

บทที่ ๓

กระบวนการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ตามหลักปุคคัลลัญญตา

การพัฒนาพระภิกษุสงฆ์นั้น นอกจากจะพัฒนากาย ศีล จิตใจ และปัญญา ให้มีคุณภาพที่ดีอันเป็นประโยชน์ส่วนตนภายในแล้ว ยังต้องพัฒนาคุณสมบัติในด้านที่จะต้องเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์กับบุคคลทั้งหลายทางภายนอก ให้สามารถปฏิสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ฉะนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ทั้งประเด็นด้านความหมาย แนวคิดในการพัฒนามนุษย์ที่ยั่งยืน ทฤษฎีการพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธธรรม และกระบวนการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ตามหลักปุคคัลลัญญตา เพื่อประโยชน์แก่การนำไปฝึกหัดพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันให้มีคุณภาพ และเป็นอุปการะต่อการนำไปพัฒนาองค์กรอื่น ๆ ให้ประสบความสำเร็จต่อไป

๓.๑ ความหมายของปุคคัลลัญญตา

คำว่า ปุคคัลลัญญตา เป็นธรรมข้อหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในหลัก สัปปริสธรรม ข้อสุดท้าย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ หรือ บัณฑิต ในด้านที่เกี่ยวข้องปฏิสัมพันธ์กับบุคคลทั้งหลาย ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวนี้ เมื่อมีอยู่ในพระภิกษุสงฆ์รูปใดแล้ว จักสามารถปฏิบัติกิจต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ มีผู้ให้ความหมายและคำอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของ ปุคคัลลัญญตา ว่าหมายถึง ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างแห่งบุคคล ว่าโดยอรรถาธิบาย ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น เป็นอย่างไร ควรคบ ควรใช้ ควรสอนอย่างไร^๑ นอกจากนี้แล้ว ยังได้อธิบายในเชิงการบริหารว่า คำว่า รู้จักบุคคล คือ รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคนที่มาร่วมงาน ร่วมไปด้วยกัน และคนที่เราไปให้บริการตามความแตกต่างเฉพาะตัว เพื่อปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้อง เหมาะสม และได้ผล ตลอดจนสามารถให้บริการให้ความช่วยเหลือได้ตรงตามความต้องการ รู้ว่าจะใช้วิธีสัมพันธ์ พูดจา แนะนำ ดิฉัน หรือจะให้เขายอมรับได้อย่างไร โดยเฉพาะในการใช้คน ซึ่งต้องรู้ว่าคนไหนเป็นอย่างไร มีความถนัด อรรถาธิบาย ความสามารถอย่างไร เพื่อใช้คนให้เหมาะกับงาน นอกจากนั้นก็รู้ประโยชน์ที่เขาพึง

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๔.

ได้ เพราะว่าการทำงานนั้น ไม่ใช่ว่าจะเอาเขามาเป็นเพียงเครื่องมือทำงานให้ แต่จะต้องให้คนที่ทำงานทุกคนได้ประโยชน์ ได้พัฒนาตัวเอง ผู้นำควรรู้ว่าเขาควรจะได้ประโยชน์อะไร เพื่อความเจริญงอกงามแห่งชีวิตที่แท้จริงของเขาด้วย^๒ โดยสรุปก็คือ การรู้จักบุคคลตามความแตกต่างกัน ๒ ด้าน ด้านที่ ๑ ความแตกต่างแนวตั้ง เรียกว่า ความแตกต่างด้านอินทรีย์ เป็นความแตกต่างโดยระดับการพัฒนา ว่าพัฒนาไปได้แค่ไหน เช่น มีปัญญาแค่ไหน มีสติมีสมาธิแค่ไหน ด้านที่ ๒ ความแตกต่างแนวนอน เรียกว่า ความแตกต่างด้านอริยัตติ เช่น ความโน้มเอียง ความสนใจ ความถนัด อหยาตย์ พื้นนิสัยที่ต่าง ๆ กัน^๓ ตามความหมายนี้ แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของบุคคลที่เป็นผู้นำ เป็นผู้ปกครอง หรือเป็นหัวหน้า เป็นต้น ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ หลายฝ่าย ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และโดยเฉพาะกับผู้อยู่ในปกครองหรือผู้ได้บังคับบัญชาของตน เพื่อจักได้ปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม ให้เขาได้รับประโยชน์ ได้โอกาสพัฒนาตนเอง ให้มีความเจริญงอกงามแห่งชีวิตของเขาด้วย

พระมหาบุญมี มาลาวิชโร ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักบุคคลว่าจะใช้บุคคลใด หรือปฏิบัติต่อบุคคลใด สถานที่ใด ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญเช่นเดียวกัน เนื่องจากคนแต่ละคนมีความแตกต่างกัน หากสิ่งที่จะตัดสินใจเกี่ยวข้องกับคน ก็ต้องคิดพิจารณาให้รอบคอบรอบด้านเสียก่อน เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาด^๔ ตามความหมายนี้ แสดงถึงคุณสมบัติของผู้นำในฐานะเป็นผู้บริหาร ซึ่งจักต้องรู้จักและเข้าใจถึงความแตกต่างกันแห่งบุคคลที่เกี่ยวข้อง ทั้งในและนอกองค์กร เพื่อประกอบการตัดสินใจสั่งการ

คุณ โทจันทร์ (รองศาสตราจารย์) อธิบายว่า บุคคลัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักบุคคลว่า บุคคลนี้เป็นคนดีควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดีไม่ควรคบ รวมทั้งความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอหยาตย์ ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลที่จะสนทนาคำด้วยดีว่า จะใช้ถ้อยคำ จะดำหนิ ขยอ้ง หรือแนะนำพร้าสอนอย่างไรจึงจะได้ผลดี เพราะในสังคมทั่ว ๆ ไป ย่อมมีทั้งคนดีคนชั่วด้วยกันทั้งนั้น จึงต้องรู้จักเลือกคบคน เพราะการคบคนดีเป็นศรี

^๒ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๘.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒.

^๔ พระมหาบุญมี มาลาวิชโร, พุทธบริหาร : ผู้สวดยอนักบริหารผู้ทรงภูมิ ที่ลูกน้องรักและเกิดศรัทธาอย่างจริงใจ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ริงค์บีคอนด์ บั๊คส์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๕.

แก้ตัว คบคนชั่วจะพาตัวให้บรลัย^๕ ตามความหมายนี้ ท่านแสดงถึงความสามารถในการแยกแยะคน และเข้าใจถึงความแตกต่างกันของบุคคลทั้งหลาย เพื่อประโยชน์แก่การเลือกคบหา และปฏิบัติต่อบุคคลนั้นได้อย่างเหมาะสม

สรุปได้ว่า คำว่า บุคคลัญญา คือ ความเป็นผู้รู้จักบุคคลอื่น หมายถึง ความสามารถที่รู้จักและเข้าใจภาวะของบุคคลทั้งหลาย ทั้งในด้านความประพฤติ ทัศนคติ และภูมิปัญญา เป็นต้น อันเป็นคุณสมบัติในด้านที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องปฏิสัมพันธ์กับบุคคลทั้งหลาย เพื่อปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม ซึ่งเมื่อมีอยู่ในบุคคลใดแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น สามารถที่จะกระทำกิจต่างๆ ให้ดำเนินไปด้วยดีและบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓.๒ แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนามนุษย์

๓.๒.๑ แนวคิดการพัฒนามนุษย์ที่ยั่งยืน

เมื่อได้ทราบความหมายของบุคคลัญญาแล้ว ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ของนักคิดหรือนักวิชาการทั้งหลาย ที่กล่าวเอาไว้ในโอกาสต่างๆ มาประมวลและวิเคราะห์ให้ทราบถึงแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ให้ยั่งยืน เพื่อประโยชน์แก่การนำมาสนับสนุนงานวิจัยนี้ต่อไป

เนื่องจากมนุษย์มีความสำคัญต่อสังคม ชุมชน และองค์กรเป็นอย่างยิ่ง หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจของกระบวนการพัฒนาทั้งหลาย ด้วยเหตุนั้น การพัฒนาทรัพยากรบุคคลจึงได้รับการเอาใจใส่เป็นอย่างดีจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะในเรื่องของการให้การศึกษา เพื่อการพัฒนาทรัพยากรบุคคล ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนา เหตุนี้ จึงต้องมีการพัฒนาให้มีคุณภาพ มีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถ มีความเชี่ยวชาญ เพื่อพัฒนาองค์กรให้ยั่งยืนในท่ามกลางสถานการณ์ของความเปลี่ยนแปลง^๖ ตามแนวคิดดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า มนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาสิ่งต่างๆ เมื่อพัฒนามนุษย์มีคุณภาพที่ดีแล้ว ย่อมสามารถพัฒนาอย่างอื่น ให้มีคุณภาพตามไปด้วยทั้งหมด ฉะนั้น การพัฒนาจึงต้องมุ่งพัฒนามนุษย์เป็นประการแรก ด้วยการให้การศึกษา

^๕ คุณ โทจันทร์, (รองศาสตราจารย์), พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๓.

^๖ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, การพัฒนาองค์กรและบุคลากร แนวคิดใหม่ในการพัฒนาทรัพยากรบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้ให้ความเห็นว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างสังคมขึ้น โดยการที่มนุษย์มีการกระทำระหว่างกันในชีวิตประจำวัน สังคมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์คิดหรือจินตนาการ หมายถึง การพัฒนามนุษย์มองที่ปัจเจกบุคคล คือ การพัฒนาตนเอง เพราะหากคนได้รับการพัฒนาที่ถูกต้องดีงามแล้ว ตนเองก็มีความสุข เพื่อนมนุษย์ที่มาเกี่ยวข้องก็พลอยได้รับความสุขด้วย^๓

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ข้อคิดว่า ต้องมองมนุษย์เป็นสองมิติ คือ ๑.มองว่าเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์ความรู้สึก และมีความสามารถ มีศักยภาพ สามารถพัฒนาได้ โดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางในการพัฒนา ๒.มองมนุษย์ในฐานะเป็นทรัพยากร (Human Resources Development) เป็นทุน เป็นปัจจัย เป็นผู้ผลิต เป็นผลผลิต และพัฒนาเพิ่มผลผลิตได้ เพิ่มศักยภาพในการผลิตได้ เพิ่มมูลค่าทุนได้

มนุษย์ในฐานะที่เป็นทรัพยากร (Human Resources management) มองว่ามนุษย์ทั้งสองนัยนี้สามารถจัดการบริหารได้ จัดสรรให้มีทั้งมูลค่าและคุณค่าได้ โดยเฉพาะการจัดการในฐานะที่เป็นทรัพยากร หากจัดการโดยถูกวิธีจะเป็นต้นทุนที่ทรงคุณค่า จัดให้เหมาะสม จัดให้เหมาะสมกับความสามารถ ความถนัด เมื่อจัดได้เหมาะสมถูกต้องจะเพิ่มมูลค่ามหาศาลและมีคุณค่าที่สูงส่ง เพราะการพัฒนามนุษย์โดยมองในฐานะเป็นมนุษย์ มีความหมายว่า มนุษย์มีความเป็นมนุษย์ของเขาเอง มีชีวิต มนุษย์ที่มีจุดหมาย จุดหมายของชีวิตคือความสุข อิศราภาพ ความดีงามของชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล เราต้องให้ความสำคัญว่าเราจะพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างไร พร้อมกับอีกด้านหนึ่ง เขาจะเป็นทรัพยากร เป็นทุน และเป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพ ในการพัฒนาเศรษฐกิจ ฉะนั้น หากมนุษย์มีการพัฒนาที่ดี ที่ถูกต้องแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์มาก คือ เพิ่มทั้งมูลค่าและคุณค่าไปพร้อม ๆ กันด้วย^๔

วสิน อินทสระ มีแนวคิดที่เกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์อยู่ว่า การพัฒนา หากกล่าวตามหลักจริยศาสตร์ คุณธรรมคือ การสร้างให้เกิดอุปนิสัยอันดีงาม ซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิต อุปนิสัยอันนี้ได้มาจากความพยายาม และความประพฤติติดต่อกันมาเป็นเวลานาน คนเราทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องทำ คุณธรรมจึงมีความสัมพันธ์กับหน้าที่อย่างมาก ยิ่งหน้าที่สูงขึ้นเท่าใด ยิ่งต้องใช้คุณธรรมสูงขึ้นเท่านั้น นี่คือความสำคัญของคุณธรรม การทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง เหมาะสม และสำเร็จ

^๓ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยาเนื้อหาและแนวการใช้เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๘.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๓.

ประโยชน์ตามจุดมุ่งหมาย การพัฒนาให้ทำหน้าที่จนเป็นนิสัยนั่นเอง จะกลายเป็นอุปนิสัยอันดีงาม สัมมอยู่ในดวงจิต ตามแนวคิดดังกล่าวนี้ สนับสนุนให้มุ่งการพัฒนาอุปนิสัยเป็นสำคัญ ด้วยการทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง เหมาะสม ดังาม จนติดเป็นนิสัยเป็นความเคยชิน

จิตพงศ์ ส.นันทนาเนตร ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ไว้ว่า ในกระบวนการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์นั้น เราควรช่วยให้บุคคลมีอิสระและสามารถค้นพบความสามารถ สติปัญญา และความมั่นใจ เมื่อบุคคลสามารถค้นพบความสามารถของตนเองแล้ว จะช่วยเพิ่มความสามารถในการตัดสินใจ หรือเลือกทางเดินที่ดีและสร้างสรรค์^๙ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่า มนุษย์พัฒนาได้ และมนุษย์อยู่ได้เพราะการพัฒนา หมายถึง ต้องฝึกหัดอบรม ก็นต้องฝึก เดินต้องฝึก พุทก็ต้องฝึก การจะกระทำทุกอย่างต้องฝึกทั้งนั้น จึงจะอยู่ได้ และฝึกได้โดยไม่มีขีดจำกัด

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการพัฒนามนุษย์ไว้ว่า ในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตน คือ การศึกษา เพื่อให้มีชีวิตที่ดีงามนั้น การฝึกฝนความรู้จักคิด หรือคิดเป็น ซึ่งเป็นตัวนำ จะเป็นปัจจัยชักพาไปสู่ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น ตลอดจนความเชื่อถือ ถูกต้อง ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำของชีวิตที่ดีงามทั้งหมด และการพัฒนาสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำในกระบวนการของการศึกษานั้น ก็คือสาระสำคัญของการพัฒนาปัญญา ที่เป็นแกนกลางของกระบวนการพัฒนาคน ที่เรียกว่าการศึกษานั้นเอง^{๑๐} ตามแนวคิดดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า กระบวนการพัฒนามนุษย์ให้ยั่งยืนได้นั้น จำต้องให้มนุษย์ได้รับการศึกษา ซึ่งการศึกษาที่ดีก็ต้องเป็นการศึกษาเพื่อก่อให้เกิด สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ เป็นสำคัญ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ยังได้แสดงทัศนคติเพิ่มอีกว่า ความสำคัญประการแรกในกระบวนการพัฒนาคนก็คือ ความต้องการเรียนรู้ ถ้าพัฒนาความต้องการให้เรียนรู้ขึ้น คนจะมีความสุขจากการสนองความต้องการเรียนรู้นั้น กระทำทุกอย่างเพื่อสนองความรู้ มิใช่เพื่อความรู้สึก เพราะหากสนองความรู้สึกหรือสนองความต้องการ จะมีปัญหา เพราะมีด้านบวกกับด้านลบ เมื่อได้เสพสิ่งที่ตนชอบใจก็มีความสุข แต่เมื่อได้พบสิ่งที่ไม่ชอบใจก็เป็นทุกข์ แต่พอได้รับการพัฒนาที่ดี

^๙ วศิน อินทสระ, มนุษย์และแนวทางพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามหลักพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๓๕.

^{๑๐} จิตพงศ์ ส.นันทนาเนตร, ทฤษฎีการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๔๕), หน้า ๔-๕.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), วิถีคิดตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๘.

ฝึกฝนจิตใจให้หนักแน่นมั่นคง เพียงแค่เริ่มต้นศึกษา เริ่มต้นเรียนรู้ ก็จะมีความทุกข์น้อยลง และจะมีความสุขชนิดใหม่เพิ่มขึ้นมา ซึ่งเป็นความสุขที่ไม่เป็นโทษแก่ใคร และมาพร้อมกับการพัฒนาชีวิตของตนด้วย^{๑๒} ตามแนวคิดนี้ มีความสอดคล้องกับพระพุทธดำรัสที่ทรงอธิบายว่า บุคคลผู้จะได้ชื่อว่า ปุคคลัญญตา จักต้องรู้จักบุคคล ๒ จำพวก คือ บุคคลพวกหนึ่งมีความต้องการเห็นพระอริยะ แต่อีกพวกหนึ่งไม่ต้องการเห็นพระอริยะ ดังนี้ เป็นต้น เป็นคำชี้แนะให้รู้จักดูคนให้เป็น เพื่อที่จะเลือกคบหากับบุคคลต่าง ๆ อย่างคุ้มค่า

อย่างไรก็ตาม มิประเดี๋ยวหนึ่งซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับการบรรลุเป้าหมายของการพัฒนามนุษย์ด้วย คือ มนุษย์เป็นผู้ก่อให้เกิดการพัฒนา ขณะเดียวกัน มนุษย์ก็คือผู้ได้รับผลจากการพัฒนา ซึ่งเมื่อกล่าวถึงการพัฒนามนุษย์นั้น จะพบว่า หลักภาวนา เป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดในพัฒนาคน และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แม้แต่แนวคิดขององค์การสหประชาชาติซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดคำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ก็ให้ความสำคัญกับการศึกษา ทำให้องค์การยูเนสโกอันเป็นหน่วยงานชำนาญพิเศษแห่งหนึ่งขององค์การสหประชาชาติ ต้องนำเรื่องดังกล่าวมากำหนดเป็นนโยบาย เพื่อการจัดการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม โดยเน้นการให้ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา และการพัฒนาประชาชนทุกวัย เพื่อมุ่งให้นำความรู้นั้นไปสู่การปฏิบัติเพื่อประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคต

ในส่วนพระพุทธศาสนานั้นเชื่อว่า การพัฒนามนุษย์ คือ การศึกษา หรือ การศึกษา ก็คือ การพัฒนามนุษย์ ดังนั้น การศึกษาเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพุทธศาสตร์ จึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มุ่งสู่การยกระดับของชีวิต และเป็นการดำรงสถานะที่มีความสอดคล้องกันกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม พระภิกษุสงฆ์ที่พัฒนาตนดีแล้ว ก็จะกลับมาเป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์สังคมให้เจริญงอกงาม เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อโอกาสให้ทุกคนเจริญยิ่งขึ้นไปในการมีชีวิตที่ดี และมีความสุขความเจริญ

๓.๒.๒ ทฤษฎีการพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธธรรม

การศึกษาถึงการพัฒนามนุษย์ มีทฤษฎีที่แสดงถึงการพัฒนาไว้มากมาย ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ในทางพระพุทธศาสนาได้แสดงทฤษฎีการพัฒนามนุษย์ไว้มากเช่นเดียวกัน พอจะสรุปและนำเสนอให้เห็นได้ ๓ ทฤษฎีหลักๆ ดังนี้

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาทางเลือก : ผู้วิวัฒน์หรือวิบัติ ในยุคโลกไร้พรมแดน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕-๖๐.

ทฤษฎีที่หนึ่ง “ทฤษฎีไม่สัฟ” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อุปมา ๓ ข้อ”^{๑๓} ซึ่งปรากฏขึ้นในใจของพระโพธิสัตว์ ในคราวที่จะทรงบำเพ็ญเพียรทุกรกิริยา ณ อุรุเวลาเสนานิคม โดยไม่เคยได้ยินได้ฟังจากใครมาก่อน จัดว่าเป็นทฤษฎีในการพัฒนามนุษย์ตามแนวแห่งพุทธธรรม ซึ่งพอสรุปเป็นเชิงเปรียบเทียบกับการพัฒนาชีวิตได้ว่า

๑) บุคคลที่ไม่ฝึกอบรมทั้งกายและใจ ย่อมไม่สามารถจะพัฒนาให้เจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนไม้สดที่แช่น้ำอยู่ ย่อมไม่สามารถนำมาสีให้เกิดไฟได้เลย

๒) บุคคลที่ฝึกอบรมแต่กาย ไม่ฝึกใจ ย่อมไม่สามารถจะพัฒนาให้เจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนไม้แห้งที่แช่น้ำอยู่ ย่อมไม่สามารถนำมาสีให้เกิดไฟได้เหมือนกัน

๓) บุคคลที่ฝึกอบรมทั้งกายและใจเท่านั้น จึงสามารถจะพัฒนาให้เจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนไม้แห้งที่อยู่บนบก ย่อมนำมาสีให้เกิดไฟได้ง่าย

ทฤษฎีไม่สัฟดังกล่าว นับเป็นแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพได้เป็นอย่างดีว่า จะต้องฝึกหัดพัฒนาไปพร้อมกันทุกด้าน ทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ ทั้งกายและจิตใจ จะพัฒนาด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวไม่ได้

ทฤษฎีที่สอง “ทฤษฎีพิน ๓ สาย”^{๑๔} ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งทรง บำเพ็ญทุกรกิริยาอันยิ่งยวด แต่ไม่ประสบผลสำเร็จใด ๆ ครั้นทรงสดับเสียงพิน ๓ สาย อันพระอินทร์มาดัดให้ฟัง ทรงได้พระสติว่าไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ จึงนำมาเป็นแนวคิดในการปฏิบัติธรรม อันเป็นเหตุให้พระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมอันสูงสุด แสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ตามแนวแห่งพุทธธรรม ซึ่งพอสรุปเป็นเชิงเปรียบเทียบได้ว่า

๑) การพัฒนามนุษย์ด้วยวิธีที่ตึงเกินไป นอกจากจะไม่ได้ผลดีใดๆ แล้ว ยังเป็นผลเสียอีก เปรียบได้กับการึงสายพินตึงเกินไป แม้เสียงจะดัง แต่ขาดได้ง่าย

๒) การพัฒนามนุษย์ด้วยวิธีที่หย่อนเกินไป นอกจากจะไม่ได้ผลดีแล้ว ยังเป็นผลเสียอีก เปรียบได้กับการึงสายพินที่หย่อนเกินไป ดึงเสียงไม่ดัง ฟังก็ไม่เพราะ

๓) การพัฒนามนุษย์ด้วยวิธีที่เหมาะสมเท่านั้น จึงจะได้ผลดี เปรียบได้กับการึงสายพินที่พอดี ดึงก็ดัง ฟังก็เพราะ

ทฤษฎีพิน ๓ สาย ดังกล่าวนี้นี้ สาระสำคัญอยู่ที่การดำเนินชีวิตแบบ “ทางสายกลาง” หรือที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งพระองค์ทรงปฏิบัติจนเห็นผลประจักษ์ด้วยตนเองก่อนแล้ว และ

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๖๕-๔๖๖.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๔.

นำไปแสดงแก่พุทธบริษัททั้งหลาย มีปัญจวัคคีย์เป็นต้น ให้ได้ฟังในเวลาต่อมาอีกด้วย ซึ่งเป็นเหตุให้โกณฑัญญะพราหมณ์เกิดดวงตาเห็นธรรม บรรลุโลกุตตรธรรมขั้นโสดาบัน เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา เป็นสักกียานียันการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธองค์ ดังปรากฏเป็นหลักฐานใน ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โดยทรงสอนให้บรรพชิตเว้นจากทางสุดโต่ง ๒ ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อัตตakilมณานุโยค ทรงสอนให้ดำเนินตามหนทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งมี สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น ทฤษฎีดังกล่าวนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาชีวิตทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ทุกประการ

ทฤษฎีที่สาม “ทฤษฎีการฝึกม้า” ปรากฏหลักฐานอยู่ใน “เกติสูตร”^{๑๕} เป็นทฤษฎีการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์โดยตรง ที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่นายเกติสารถิผู้ฝึกม้า ว่าการฝึกอบรมพระภิกษุสงฆ์ในทางพระพุทธศาสนานั้น ทรงใช้ ๔ วิธีเหมือนการฝึกม้า คือ

- ๑) วิธีแบบสุภาพ คือ สอนให้รู้จักเหตุและผลแห่งการประพฤติดี
- ๒) วิธีแบบรุนแรง คือ สอนให้รู้จักเหตุและผลแห่งการประพฤติชั่ว
- ๓) วิธีบูรณาการทั้ง ๒ อย่าง คือ สอนให้รู้จักเหตุและผลทั้งความดีและความชั่ว
- ๔) วิธีลงพรหมทัณฑ์ คือ ปล่อย ไม่พูดด้วย เมื่อฝึกไม่ได้ด้วยวิธีทั้ง ๓ นั้น

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีการฝึกม้า ดังกล่าว เป็นทฤษฎีในการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ ด้วยการศึกษ ให้รู้ทั้งเหตุและผลของความดีและความชั่ว โดยการแนะนำพร่ำสอนให้เขารู้จักว่า เมื่อได้กระทำเหตุอย่างใดแล้ว ผลจะออกมาอย่างนั้น ซึ่งวิธีการให้ความรู้นั้นอาจแตกต่างกันออกไปตามอุปนิสัยของผู้รับความรู้ บางคนอาจใช้วิธีแบบสุภาพหรือนุ่มนวล ด้วยการยกย่องสรรเสริญหรือชี้ให้เห็นถึงคุณประโยชน์ของการทำสิ่งนั้น แต่บางคนอาจต้องใช้วิธีแบบรุนแรง ด้วยการตำหนิหรือชี้ให้เห็นถึงทุกข์โทษและภัยต่าง ๆ ของสิ่งนั้น สำหรับบางคนอาจจะต้องใช้ทั้งสองวิธีผสมผสานกัน ทั้งสรรเสริญและตำหนิเพราะกระทำทั้งดีทั้งชั่ว แต่สำหรับบางคนที่ไม่อาจจะใช้วิธีทั้ง ๓ นี้ได้ ต้องใช้วิธีการฆ่าทิ้งแบบอริยะ คือ ปล่อยวาง ไม่คบหาสมาคมด้วย ไม่แนะนำพร่ำสอนหรือว่ากล่าวตักเตือนใดๆ พระพุทธศาสนาเรียกวิธีนี้ว่า “การลงพรหมทัณฑ์” ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแนะนำให้สงฆ์ใช้ลงโทษแก่พระภิกษุสงฆ์^{๑๖} ผู้ถือว่ายากสอนยาก ให้กลับสำนึกและประพฤติตัวดีได้ในที่สุด

สรุปได้ว่า แนวคิดในการพัฒนามนุษย์ที่ยั่งยืนของนักคิดหรือนักวิชาการทั้งหลาย ตลอดถึงทฤษฎีในการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางแห่งพุทธธรรม มีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน

^{๑๕} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๕-๑๗๑.

^{๑๖} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

คือ เชื่อในความสามารถของมนุษย์ว่ามีศักยภาพในตนเอง มนุษย์จะเป็นผู้ประเสริฐได้ด้วยการฝึกหัดพัฒนา และมนุษย์มีความจำเป็นต้องพัฒนา เพราะหากไม่พัฒนาก็อาจมีชีวิตอยู่ไม่รอด หรืออาจเป็นโทษเป็นภัยต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งหลายได้ ทั้งนี้ จำต้องพัฒนาไปพร้อมกันในทุกๆ ด้านของชีวิต คือ กาย วาจา และจิตใจ โดยนำ “การศึกษา” มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ให้มนุษย์มีความรู้ และสามารถดำเนินชีวิตให้เข้าถึงความสุขที่ยั่งยืนได้

๓.๓ การพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ตามหลักปุคคลัญญุตา

จากการศึกษาพบว่า หลักปุคคลัญญุตา เป็นกระบวนการพัฒนาภูมิปัญญาของพระภิกษุสงฆ์ให้มีสัมมาทิฐิอย่างเป็นลำดับขั้นตอน โดยใช้หลักโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องมือในการพิจารณาหรือสังเกตดูประพจน์แห่งบุคคลทั้งหลาย แล้วแยกแยะความแตกต่างในทางตรงกันข้ามออกเป็น ๒ ด้าน คือ ด้านที่มีการพัฒนาตน กับ ด้านที่ไม่มีการพัฒนาตน เพื่อประเมินพฤติกรรม อริยาสัย ความรู้ ความสามารถ และคุณธรรม ลีกลงไปตามลำดับ ๗ ขั้นตอน มีปรากฏหลักฐานอยู่ใน “ธัมมัญญสูตร”^{๑๗} ซึ่งสามารถนำมาอธิบายได้ ดังนี้

๓.๓.๑ การแสวงหาบัณฑิต

ในขั้นนี้ เป็นการแสวงหาบุคคลผู้มีความรู้ หรือ วิธีการเลือกคบคน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกความแตกต่างกันในด้านของ “ความต้องการ” และเป็นความต้องการที่ตรงข้ามกัน มาเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้เห็นชัดในลำดับแรก เพื่อใช้เป็นหลักการดูนิสัยและปฏิปทาของคนอื่น และเป็นแนวทางในการฝึกอบรมตนให้มีนิสัยและปฏิปทาเช่นนั้นด้วย โดยใช้วิธีการแยกแยะบุคคลทั้งหลายออกเป็น ๒ ด้าน กล่าวคือ ด้านหนึ่งต้องการเห็นพระอริยะเจ้า แต่อีกด้านหนึ่งไม่ต้องการเห็นพระอริยะเจ้า ทั้งนี้ มีประเด็นที่น่าพิจารณาอยู่ ๓ ประการ ดังนี้

ประเด็นแรก ได้แก่ “ความต้องการ” แสดงถึงความมุ่งหมายหรือเจตจำนงค์ในสิ่งที่ต้องการ ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความเพียรพยายามเพื่อแสวงหาสิ่งที่ต้องการนั้น หากเป็นความต้องการในทางอกุศล จัดเป็น โลภะ เช่น ต้องการทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตนด้วยวิธีการแห่งโจร เป็นต้น หากเป็นความต้องการในทางกุศล จัดเป็น จันทะ เช่น ต้องการที่จะศึกษาเล่าเรียนเพื่อ

^{๑๗} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๕-๑๔๖.

ความเจริญก้าวหน้าแห่งชีวิต เป็นต้น ซึ่งในที่นี้เป็นความต้องการที่จะเห็นพระอริยะ จึงจัดว่าเป็นความต้องการในทางที่ดีงาม

ประเด็นที่สอง ได้แก่ “ความเห็น” แสดงถึงกิจยาที่ได้พบเห็นกัน ซึ่งในที่นี้ไม่ได้เป็นเพียงแต่การเห็นกันด้วยตาเนื้อเท่านั้น แต่ยังรวมความไปถึงการคบหากัน ได้ไปมาหาสู่กัน ได้ใกล้ชิดกัน ได้อยู่ด้วยกัน ได้สนทนาปราศรัยหรือร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยกัน เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้บรรลุสู่เป้าหมายที่ต้องการได้

ประเด็นที่สาม ได้แก่ “พระอริยะ” แสดงถึงเป้าหมายที่ต้องการจะแสวงหา ซึ่งในที่นี้พระพุทธรองค์ทรงยกพระอริยะมาเป็นเป้าหมายในการแสวงหา เนื่องจากพระอริยะเป็นบุคคลผู้ประเสริฐแล้ว สามารถทำลายกิเลสและอาสวะต่างๆ ที่เคยครอบงำจิตใจได้อย่างเด็ดขาดตามระดับภูมิธรรมของแต่ละชั้น โดยที่กิเลสนั้นไม่กลับกำเริบขึ้นมาได้อีก เข้าถึงความเป็นผู้ที่มั่นคง จึงสามารถยกขึ้นเป็นบุคคลตัวอย่างในฐานะเป็นผู้ที่ควรแก่การคบหา ซึ่งนอกจากพระอริยะแล้ว ยังหมายเอาบุคคลที่เรียกอย่างอื่นได้อีก เช่น

ในหลักธรรมที่ชื่อว่า “วุฒิชรรม”^{๑๘} คือ ธรรมเป็นเครื่องเจริญ หรือ ธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม พระพุทธรองค์ทรงเรียกบุคคลที่ควรคบหานี้ว่า “สัตบุรุษ”^{๑๙} ในคำว่า “สัปปริสสะสังเสวะ แปลว่า การคบหากับสัตบุรุษ หรือ เสวนากับผู้ทรงคุณ” และทรงยกขึ้นแสดงเป็นข้อแรก ในฐานะเป็นบุคคลที่ควรคบหา

ในหลักธรรมที่ชื่อว่า “มงคลสูตร”^{๒๐} พระพุทธรองค์ทรงตอบปัญหาแก่เทวดาตนหนึ่งที่เข้ามากราบทูลถามถึงเรื่องมงคล ซึ่งพระองค์ทรงตรัสถึงเหตุที่ทำให้เกิดมงคล ๓๘ ประการ โดยในพระสูตรนี้พระพุทธรองค์ทรงเรียกบุคคลที่ควรคบหาว่า “บัณฑิต” ในคำว่า “บัณฑิตานัญจะ เสวะนา แปลว่า การคบกับบัณฑิต”

ในบางครั้ง พระพุทธรองค์ทรงเรียกบุคคลที่ควรคบหานี้ว่า “กัลยาณมิตร” ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการเริ่มต้นชีวิตที่ดีงาม และเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงอนาคตของผู้คบบานนั้นว่า เมื่อได้คบหากับกัลยาณมิตรแล้ว จักนำไปสู่ความเจริญงอกงามยิ่งขึ้น ดังพระพุทธรคำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย

^{๑๘} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗-๓๖๘.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๒.

^{๒๐} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทิโก กัลยาณมิตตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทิโก”^{๒๑}

ดังนั้น คำว่า พระอริยะ ที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงเป็นเป้าหมายแห่งบุคคลที่ควรคบหา นั้น จึงมิได้หมายเอาเฉพาะพระอริยะเจ้าเท่านั้น แต่ยังหมายถึงบุคคลดีมีศีลธรรม ที่เรียกว่า สัตบุรุษ หรือบุคคลผู้รู้เป็นนักปราชญ์ เรียกว่า บัณฑิต หรือบุคคลผู้เป็นมิตรไมตรีที่ดีงาม เรียกว่า กัลยาณมิตร เป็นต้น มาเป็นบุคคลตัวอย่าง ซึ่งควรแก่การแสวงหาให้ได้พบเห็น อยู่ใกล้ชิด สนทนา ปราศัย หรือคบหาสมาคมด้วย เป็นแบบอย่างที่ดี และแนะนำพ่ราสอน ดัดเตือน เพื่อความเจริญก้าวหน้าต่อไป

การที่จะรู้ว่าบุคคลใดเป็นสัตบุรุษนั้น ย่อมรู้ได้ด้วยองค์คุณ เรียกว่า “สัปปริสธรรม”^{๒๒} คือ ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, คุณสมบัติของคนดี, ธรรมของผู้ดี ซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติที่สำคัญ ๗ ประการ คือ เป็นผู้มีศรัทธา หิริ โอตตัปปะ พหุสุต ความเพียร มีสติมั่นคง ปัญญา โดยที่สัปปริสธรรมทั้ง ๗ ประการ ดังกล่าวนี้อยู่ในบุคคลใดแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนทั้งหลาย เมื่อบุคคลใดคบหาหรืออยู่ใกล้แล้ว ย่อมได้รับความเจริญงอกงามยิ่งขึ้น ไม่มีเสื่อม ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า

สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ชื่อว่าเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข
แก่คนหมู่มาก คือ แก่มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร
อำมาตย์ และสมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนมหาเมฆทำข้าวกล้าทั้งปวงให้
งอกงาม ชื่อว่ามีเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก^{๒๓}

การคบหากับสัตบุรุษนั้น นอกจากจะช่วยให้เกิดมีความสุขและความเจริญงอกงามในทางโลกิยธรรมแล้ว ยังช่วยส่งเสริมให้มีความเจริญในอริยธรรมทั้งหลาย ดังพระพุทธดำรัสที่ทรงตรัสไว้ใน สัปปริสานิสังสสูตร^{๒๔} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยสัตบุรุษแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๔ ประการ คือ ๑) เจริญด้วยอริยศีล ๒) เจริญด้วยอริยสมาธิ ๓) เจริญด้วยอริยปัญญา ๔) เจริญด้วยอริยวิมุตติ” เป็นความเจริญงอกงามตั้งแต่คุณเบื้องต้นไปจนถึงขั้นสูงสุด

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๕/๔๓.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑-๒๒๒.

^{๒๓} อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๔๒/๖๖-๖๗.

^{๒๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๒/๓๕๘.

การที่จะรู้จักว่าบุคคลใดเป็นกัลยาณมิตร เป็นมิตรดีงามที่ควรคบหานั้น ย่อมรู้ได้จาก องค์คุณแห่งกัลยาณมิตร เรียกว่า “กัลยาณมิตรธรรม”^{๒๕} อันเป็นคุณสมบัติของมิตรที่ดีหรือมิตรแท้ เป็นมิตรที่ควรคบหา เพราะเมื่อได้คบหาแล้วจักเป็นเหตุให้เกิดความดีและความเจริญงอกงาม ซึ่งมี ๗ ประการ โดยมีอธิบายได้ดังนี้

๑) น่ารัก (ปิโย) มิตรที่ดีนั้น จักต้องมีคุณลักษณะที่น่ารักน่าชอบใจ มีอัธยาศัยไมตรี มีน้ำใจ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เมื่อเห็นแล้วอยากจะเข้าใกล้ ครั้นได้เข้าใกล้แล้วก็รู้สึกสบายใจ

๒) นำเคารพ (กรุ) มิตรที่ดีนั้น นอกจากจะน่ารักแล้ว จักต้องมีลักษณะที่น่าเคารพด้วย กล่าวคือ มีความประพฤติดี มีระเบียบวินัยในตนเอง และเคารพยินดีที่จะปฏิบัติตามระเบียบวินัยที่ดีของหมู่คณะอย่างเคร่งครัด เพราะตระหนักดีว่าวินัยเป็นเครื่องยังหมู่คณะให้เจริญขึ้น อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบเรียบร้อย และมีความผาสุก ในทางตรงกันข้าม ย่อมรังเกียจความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ความมั่งง่าย และขาดความเคารพเกรงใจต่อผู้อื่น เป็นต้น

๓) นำเจริญใจ (ภาวนิโย) มิตรที่ดีนั้น จักต้องมีการยาทที่ดี นำยกย่อง เป็นผู้ทรงคุณ มีความรู้ และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ชอบทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควร ทำและพูดอะไรอย่างตรงไปตรงมา ชอบคบหาสมาคม ปรึกษา และสนทนารวมกับท่านผู้เป็นบัณฑิต รังเกียจการนินทาว่าร้ายผู้อื่น ชอบบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นต้น ควรแก่การถือเป็นแบบอย่าง เมื่อระลึกถึงและเอ่ยอ้างครั้งใดแล้วทำให้เกิดความซาบซึ้งภูมิใจ

๔) รู้จักพูดให้ได้ผล (วตฺตจ) มิตรที่ดีนั้นจักต้องรู้จักพูดให้เป็น พูดให้เกิดประโยชน์ รู้ว่าเวลาใดควรพูดอะไรอย่างไร เพื่อใช้โอกาสชี้แจงทำความเข้าใจ หรือเมื่อเกิดปัญหาที่เป็นที่ปรึกษาที่ดี สามารถให้คำแนะนำเพื่อแก้ไขข้อสงสัยได้ ตลอดถึงกล้าที่จะกล่าวตักเตือนด้วยเมตตาจิต เมื่อเห็นว่ามิตรกำลังจะกระทำเรื่องเลื่อมเสีย โดยไม่กลัวว่ามิตรจะรังเกียจหรือเบียดเบียน

๕) อดทนต่อถ้อยคำ (วจนฺกุขโม) มิตรที่ดีนั้นจักต้องเปิดใจกว้าง พร้อมและยินดีที่จะรับฟังคำแนะนำ คำเสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์ ตลอดถึงคำซักถามต่างๆ จากผู้อื่น สามารถอดทนฟังได้ โดยไม่เบื่อหรือฉุนเฉียวเมื่อถูกว่ากล่าวตักเตือนโดยธรรม ย่อมไม่โกรธ มีนิสัยถือเอาความถูกต้อง และมีประโยชน์เป็นที่ตั้ง ไม่ถือตัวอวดดีคือร้อน แต่เห็นว่า ผู้ที่ตักเตือนคือผู้ที่ซื่อสัตย์ให้ แล้วพยายามแก้ไขปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นตามคำแนะนำนั้น โดยไม่นึกรังเกียจว่าผู้ที่ตักเตือนจะมีอายุ ยศ ศักดิ์ ฐานะสูงหรือต่ำกว่า นอกจากนี้ แม้มีผู้เข้าใจผิดพูดกล่าวร้าย ก็อดทนไว้ได้ ไม่โกรธตอบ แล้วพยายามหาโอกาสชี้แจงให้เข้าใจภายหลัง จึงทำความอบอุ่นเอ็นใจให้แก่ทุกคน

^{๒๕} วจ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๖) แดงเรื่องลึกซึ้งได้ (คมกริณจ กถ กตุตา) มิตรที่ดี จักต้องใช้ความสามารถในการชี้แจงอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจง่าย และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗) ไม่ชักนำในทางที่ผิด (โน จฏฐาเน นิโยชเย) มิตรที่ดี จักต้องไม่แนะนำในทางที่เหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย ดำรงตนตั้งมั่นในทางที่ชอบดีงาม เพื่อเป็นแบบอย่างให้ยึดถือปฏิบัติตามได้

ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญามีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือ สนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ทั้งในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติ เป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ซึ่งจัดเป็นองค์ประกอบภายนอก^{๒๖}

นอกจากนี้แล้ว การคบหากัลยาณมิตรยังเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือทำกุศลธรรมที่เกิดแล้ว ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องปิดกั้นอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ทำลายอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมสิ้นไป ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้แม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความมีกัลยาณมิตร (มิตรดี) นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป ^{๒๗}

การคบหากับกัลยาณมิตรนั้น นอกจากจะเป็นเครื่องทำลายอกุศลธรรมเสื่อมลง ปลุกสร้างกุศลธรรมให้เจริญขึ้นแล้ว ยังเป็นปัจจัยช่วยเกื้อหนุนส่งเสริมอริยมรรคทั้ง ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ให้เกิดขึ้น และเจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้น นำพาชีวิตให้ดำเนินไปสู่ความประเสริฐได้อย่างรวดเร็ว ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที เหมือนกัลยาณมิตรตานี้” ^{๒๘}

^{๒๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๕.

^{๒๗} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๓.

^{๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๘๔/๕๕.

เห็นได้ว่า การคบคนมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พระพุทธองค์จึงทรงยกเรื่องการคบคนขึ้นแสดงก่อนธรรมข้ออื่น ในฐานะเป็น ธรรมเครื่องยังความดี ความเจริญงอกงาม ให้เกิดขึ้น และเจริญยิ่งขึ้น เพื่อการเริ่มต้นชีวิตที่ดี โดยเว้น จากคนพาลให้ห่างไกล แล้วคบหาสมาคมกับคนดี เป็นสัตบุรุษ เป็นบัณฑิต และเป็นกัลยาณมิตร

สรุปได้ว่า การที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้แยกแยะความแตกต่างกันแห่งบุคคลทั้งหลาย ออกเป็น ๒ จำพวก ดังกล่าวแล้ว วัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาของพระภิกษุสงฆ์ ให้เป็นผู้มีความรู้และเข้าใจบุคคลทั้งหลาย ว่าควรคบหาหรือไม่ ย่อมเป็นผู้มีนิสัยรู้จักเลือก หรือฉลาด ในการเลือก และโดยเฉพาะกับการเลือกคบคน โดยเว้นจากคนพาล คบหากับพระอริยะ สัตบุรุษ บัณฑิต กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นคนดีมีศีลธรรม เพื่อรับความรู้ คำแนะนำ พร่ำสอน ตักเตือน และเพื่อ เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดีต่อไป

๓.๓.๒ การฟังคำสอน

ในขั้นนี้ เป็นการรับความรู้จากบัณฑิต หรือ วิธีการรับความรู้ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอน พระภิกษุสงฆ์ให้แยกแยะบุคคลที่เลือกคบหากับพระอริยะ หรือสัตบุรุษ หรือบัณฑิต หรือ กัลยาณมิตรต่อไปอีกว่า มีความสนใจที่จะฟังคำสั่งสอนของท่านเหล่านั้นหรือไม่ จึงเป็นประเด็นที่ น่าศึกษาค้นคว้าว่า การที่บางคนฟังธรรม และบางคนไม่ฟังธรรมนั้น สามารถบ่งบอกอะไรของ บุคคลนั้น ๆ ได้บ้าง

การฟัง เป็นการแสวงหาความรู้จากบุคคลอื่นหรือจากภายนอก เรียกว่า “ปรโตโมสะ” แปลว่า เสี่ยงจากผู้อื่น^{๒๙} จัดเป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่ใช้กันมาทุกยุคสมัย ซึ่งมีบุคคลที่ประสบความสำเร็จจากการฟังมากมาย ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เห็นได้จากประวัติของพระสาวกในสมัย พุทธกาล พระสาวกหลายท่าน เช่น ภิกษุกลุ่มปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็ดี กลุ่มของพระยสะทั้ง ๕๕ ก็ดี กลุ่มของชฎิลทั้ง ๑๐๐๓ ก็ดี หรือกลุ่มของอัครสาวกทั้ง ๒๕๐ ก็ดี^{๓๐} เป็นต้น ล้วนแต่ได้บรรลุธรรมรค ผลนิพพานเนื่องมาจากการฟังทั้งหมด แม้ในปัจจุบัน การศึกษาเล่าเรียนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับต่ำสุด คืออนุบาล จนถึงระดับสูงสุดคือปริญญาเอก ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาภายในประเทศ หรือจะนั่ง เครื่องบินไปศึกษาต่างประเทศก็ตาม ล้วนแต่ไปเพื่อฟังคนอื่นทั้งสิ้น

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐-๖๓/๑๕-๖๕.

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการฟังไว้มาก เช่น ยกย่องการฟังว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้บุคคลบางคนได้ชื่อว่า “พหูสูต”^{๓๑} คือ ผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียน ในคำว่า “พหูสูต” แปลว่า ฟังมาก หรือได้เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก^{๓๒} ซึ่งเป็นสิ่งที่พหูสูตจักต้องฝึกหัดตนเป็นข้อแรก

การฟัง เป็นวิธีการปลูกสร้างปัญญาให้เกิดขึ้น เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๓๓} หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการได้ยินได้ฟังหรือศึกษาเล่าเรียนจากบุคคลอื่น

การฟัง เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ดังพระพุทธานุญาตที่ทรงตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า “กาเลน ฌมมสุตวัน เอตมม คมมุตตม” แปลว่า การฟังธรรมตามกาล เป็นอุดมมงคล^{๓๔} คือ เป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เป็นต้น

การฟัง เป็นธรรมที่ทำให้ปัญญาเจริญยิ่งขึ้น ดังพระพุทธานุญาตที่ทรงตรัสไว้ใน “ปัญญาวุฑฒิสสูตร”^{๓๕} ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัมปยุตตสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) ๒. สัทธัมมัสสวนะ (การฟังสัทธรรม) ๓. โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) ๔. ธรรมานุธรรมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา

จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ ยกย่อง สนับสนุน และส่งเสริมในเรื่องของการฟังอย่างเห็นได้ชัด โดยแสดงอานิสงส์อันเป็นประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการฟังธรรม ดังพระพุทธานุญาตที่ทรงตรัสไว้ใน ธรรมัสสวนสูตร^{๓๖} ว่า

^{๓๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๓/๑๕๕.

^{๓๒} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโก), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๑-๒๐๒

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑.

^{๓๔} บ.ญ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๓๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๓-๓๖๘.

^{๓๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้ อานิสงส์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ได้เรียนรู้สิ่งที่ยังไม่เคยเรียนรู้ ๒. สิ่งที่เคยได้ฟัง ก็ทำให้แจ่มแจ้ง เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ๓. แก้ข้อสงสัยได้ บรรเทาความสงสัยเสียได้ ๔. ทำความเห็นให้ถูกต้องได้ ๕. จิตของเขา ย่อมผ่องใส ^{๓๖}

การฟัง นอกจากจะอำนวยประโยชน์ดังกล่าวแล้ว ยังมีความสำคัญต่อการพัฒนาภูมิปัญญาจากระดับโลกียะขึ้นสู่ระดับโลกุตระอีกด้วย โดยเป็นเครื่องสนับสนุนเกื้อกูลสัมมาทิฐิให้มีความละเอียดแหลมคมมากยิ่งขึ้น สามารถมองเห็นอกุศลบาปกรรมอันเป็นส่วนละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานได้อย่างแจ่มชัด และสนับสนุนญาณปัญญาให้มีกำลังสามารถกำจัดกิเลสตัณหาใหญ่ทั้งหลาย เข้าถึงวิมุตติความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงได้ในที่สุด ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิ อรรถ ๕ สนับสนุนแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล มีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ และมีปัญญาวิมุตติเป็นผล มีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ อรรถ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สีล ๒. สุตะ ๓. สากัจฉา ๔. สมณะ ๕. วิปัสสนา ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิอรรถ ๕ นี้แล สนับสนุนแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล มีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ และมีปัญญาวิมุตติเป็นผล มีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ ^{๓๗}

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้แสดงในส่วนที่เป็นโทษของการไม่ฟังผู้อื่น หรือไม่ยอมฟังใคร ไม่ชอบให้ใครมาแนะนำสั่งสอน และว่ากล่าวตักเตือน ว่ายอมเป็นภัยอันตรายที่ควรระวัง ดังพระพุทธดำรัสที่ทรงตรัสเตือนพระภิกษุผู้บวชใหม่ ในข้อแรกที่ว่า อดทนต่อคำสั่งสอนของครูอาจารย์ไม่ได้ โดยยกขึ้นตรัสเตือนว่าเป็นภัยข้อแรกของพระภิกษุผู้บวชใหม่ ซึ่งเปรียบได้กับคลื่นที่ซัดฝั่งอยู่ตลอดเวลา เรียกว่า “อุมิภัย คือ ภัยที่เกิดจากคลื่น” ^{๓๘}

สรุปได้ว่า การที่พระพุทธองค์ทรงสอนพระภิกษุสงฆ์ให้แยกแยะบุคคลผู้คบหาพระอริยะ หรือสัตบุรุษ หรือบัณฑิต หรือกัลยาณมิตร ว่ามีความสนใจฟังคำสอนของท่านเหล่านั้นหรือไม่ วัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาของพระภิกษุสงฆ์ ให้สามารถแสวงหาความรู้หรือรับความรู้จากบัณฑิตให้เป็น

^{๓๖} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโก), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๓๗} อ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๓๑-๓๒.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๒/๑๘๒-๑๘๓.

๓.๓.๓ การเจียโสตฟังคำสอน

ในขั้นนี้ เป็นการพัฒนาศักยภาพในการรับความรู้จากบันทึก ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอน พระภิกษุสงฆ์ให้แยกแยะบุคคลที่ฟังคำสั่งสอนจากพระอริยะ หรือสัทบุรุษ หรือบันทึก หรือ กัลยาณมิตรต่อไปอีก ว่าเมื่อเวลาฟังคำสอนจากท่านเหล่านั้น ได้เจียโสตฟังธรรมหรือไม่

คำว่า “เจียโสต” แปลว่า มีโสตอันตั้งไว้แล้ว^{๔๐} หมายความว่า ตั้งใจไว้ดี มีความเคารพ เกรงใจต่อผู้พูดและผู้ร่วมรับฟัง มีมารยาทดีงาม ดังกล่าวที่ว่า “พระอริยสาวกทั้งหลายเป็นผู้รัก การฟังธรรม เมื่อจะไปฟังธรรม ย่อมไม่นั่งหลับ ไม่สนทนากับใคร ๆ ไม่ทำจิตให้ฟุ้งซ่าน เป็นผู้ไม่ อิ่มในการฟังธรรม เหมือนบริโภคน้ำอมฤต”^{๔๑} ดังนั้น คำว่า “เจียโสต” จึงหมายถึง การรู้จักฟัง ฉลาด ฟัง ฟังเป็น สามารถจับประเด็นหรือใจความสำคัญนั้น ๆ ได้ และมีความเคารพในการฟังด้วยดี

การเจียโสต เป็นความสามารถในการฟัง ที่ผู้รับฟังจะต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบเฉพาะตัว ซึ่งจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถทางภูมิปัญญาในการรับความรู้ดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สามารถจับประเด็นและสาระสำคัญของเรื่องนั้น ได้อย่างถูกต้องแม่นยำ และตรงต่อเป้าหมายที่ผู้พูด ต้องการ

หลักการฟังที่ดีและมีประสิทธิภาพนั้น ผู้ฟังต้องรู้จักฟังให้เป็น หรือฉลาดในการฟัง พระพุทธศาสนามีหลัก ๖ ประการคือ ๑) จักต้องตั้งใจไว้ดี ๒) จับประเด็นให้ได้ ๓) มุ่งเพื่อความรู้ ๔) เก็บเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เท่านั้น ๕) ทิ้งสิ่งที่เป็นโทษไปเสีย และ ๖) รู้จักตามพินิจพิจารณา เนื้อความนั้น^{๔๒} ซึ่งจะทำให้เกิดพัฒนาการทางภูมิปัญญาให้มีประสิทธิภาพในการฟังได้ดียิ่งขึ้น สามารถรู้และเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ทั้งในระดับพื้นฐานทั่วไป ตลอดถึงความหยั่งลึกลงสู่ทางอันถูกต้อง ชอบธรรมในกุศลธรรมทั้งหลายได้อย่างยอดเยี่ยม

จะเห็นได้ว่า ทั้ง ๖ ประการ ดังกล่าวนี้นี้ เป็นกระบวนการฟังที่ก่อให้เกิดพัฒนาการทางภูมิ ปัญญาโดยลำดับ เกื้อกูลส่งผลต่อเนื่องกันไป ซึ่งเมื่อนำมาปฏิบัติตามแล้ว ย่อมได้รับประโยชน์คือ เพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้น มีปัญญารู้เห็นหนทางอันถูกต้องชอบธรรม ดำเนินชีวิตที่ดีงาม มีความเจริญรุ่งเรืองและบรรลุถึงประโยชน์อันสูงสุดในชีวิตได้

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๕/๕๔๘/๔๓๘.

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๕/๕๔๘/๔๓๘.

^{๔๒} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๖๑๓-๖๑๔.

สรุปได้ว่า การที่พระพุทธองค์ทรงสอนพระภิกษุสงฆ์ให้แยกแยะบุคคลที่ฟังคำสอนของ พระอริยะ หรือสัทบุรุษ หรือบัณฑิต หรือกัลยาณมิตร ว่าได้เจียโสตสดับหรือไม่นั้น วัตถุประสงค์ เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาของพระภิกษุสงฆ์ให้สามารถรับความรู้จากบัณฑิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓.๓.๔ การทรงจำคำสอน

ในขั้นนี้ เป็นการบันทึกความรู้ที่ได้รับจากบัณฑิต ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอนพระภิกษุสงฆ์ให้แยกแยะบุคคลที่เจียโสตฟังคำสั่งสอนจากพระอริยะ หรือสัทบุรุษ หรือบัณฑิต หรือกัลยาณมิตรต่อไปอีกว่า เมื่อฟังแล้ว สามารถทรงจำไว้ได้หรือไม่ และมากน้อยอย่างไร เพราะการทรงจำไว้ได้ เป็นเครื่องบ่งบอกถึงศักยภาพของบุคคลนั้น ๆ ว่า มีความสามารถมากน้อยเพียงใด เมื่อจักต้องเกี่ยวข้องกับ ควรูปปฏิบัติต่อเขาอย่างไร จึงจะเหมาะสม เป็นต้น

การจำ เป็นการเก็บหรือบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาชีวิตในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านของการศึกษาเรียนรู้ การทำงานต่าง ๆ ตลอดจนการประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อให้ชีวิตดำเนินไปสู่เป้าหมายที่มุ่งหวังได้สำเร็จ พระพุทธศาสนากล่าวถึงความจำไว้ ๒ ฐานะ ได้แก่ ๑) ความจำในฐานะเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของชีวิต เรียกว่า สัญญา ซึ่งทำหน้าที่จำ เช่น จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ ๒) ความจำในฐานะเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิต เรียกว่า ธตา แปลว่า จำได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความไว้แม่นยำ นับเป็นองค์คุณของบุคคลที่ชื่อว่า พุรุสุต^{๔๓} เป็นคุณสมบัติหรือความสามารถเฉพาะตน ซึ่งการจำในที่นี้ หมายเอาการทรงจำในฐานะที่เป็นกระบวนการพัฒนาชีวิต

การจำไว้ได้มีประโยชน์มาก เพราะเป็นเหตุให้บุคคลนั้นมีความรู้หรือมีข้อมูลมาก ข่อมได้โอกาสที่ดีกว่าบุคคลที่จำข้อมูลได้น้อย เพราะสามารถนำข้อมูลที่มีอยู่นั้นมาใช้ได้อย่างรวดเร็ว แม่นยำ ไม่ทำให้เสียเวลามาก โดยเฉพาะกับงานที่จักต้องคิดวิเคราะห์ ซึ่งต้องอาศัยข้อมูลจากหลายด้าน เพื่อนำมาประมวลและกลั่นกรองให้ได้ข้อเท็จจริงมากที่สุด ความจำที่มีอยู่มากจะช่วยให้สามารถหาผลสรุปได้อย่างรวดเร็วแม่นยำ

ในครั้งพุทธกาล มีพระอานนท์เป็นบุคคลตัวอย่างในด้านการจำ ถือว่าเป็นขุนคลังแห่งพระสังฆกรรม หรือเสมือนพระไคร้ปลูกเคลื่อนที่ เพราะท่านสามารถทรงจำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้มากที่สุด ชนิดคล่องปาก ขึ้นใจ จนได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ คือ ความเป็นเลิศกว่าภิกษุ

^{๔๓} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๓/๑๕๕.

ทั้งหลาย ๕ ประการ ได้แก่ ๑) เป็นพหูสูตร ๒) ผู้มีสติ ๓) ผู้มีคิ ๔) ผู้มีริติ ๕) ผู้เป็นอุปัฏฐาก^{๔๔} ซึ่งถือว่ามีความสำคัญมากกว่าพระสาวกรูปอื่น ๆ และยังได้ถูกคัดเลือกให้เข้าร่วมทำสังคายนาครั้งแรก ทั้ง ๆ ที่ในเวลานั้นท่านมีวัยชราถึง ๘๐ ปีแล้ว และที่น่าสนใจคือท่านยังเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่ำสุดคือ พระโสดาบัน ในขณะที่ท่านอื่น ๆ เป็นพระอรหันต์ผู้หมดกิเลสแล้วทั้งสิ้น เหตุผลอันสำคัญประการหนึ่งที่ท่านได้รับเกียรติให้เข้าร่วมทำสังคายนาในครั้งนี้ เพราะท่านทรงจำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้มากที่สุด จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่งว่า ท่านมีวิธีการอย่างไร จึงมีความจำเป็นเลิศ

จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระอานนท์เป็นผู้มีความจำเป็นเลิศนั้น เพราะท่านมีคุณสมบัติที่เป็นเครื่องเกื้อกูลส่งเสริมความจำ กล่าวคือ เป็นผู้ใฝ่รู้ใฝ่เรียนเป็นพื้นฐานทางอุปนิสัย ประกอบกับความขยันหมั่นเพียรต่อการฟังอย่างแรงกล้า เห็นได้จากการที่ท่านขอพรต่อพระพุทธเจ้า ก่อนรับตำแหน่งเป็นพุทธอุปัฏฐาก ข้อที่ ... ความว่า “เมื่อพระองค์ไปแสดงธรรมในที่แห่งใด ในที่ลับหลังข้าพระองค์ ขอให้พระองค์ทรงแสดงให้ข้าพระองค์ฟังอีกครั้งหนึ่ง”^{๔๕}

การจำได้ แสดงถึงพัฒนาการและประสิทธิภาพทางปัญญา ในด้านการบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ผู้ที่จำอะไรไม่ค่อยได้ เรามักจะเรียกว่า เป็นคนมีความจำไม่ดี มีความจำเสื่อม หรือมีสมาธิสั้น หากเป็นนักเรียนย่อมมีผลการเรียนที่ด้อยกว่าผู้อื่น หากเป็นผู้ทำงานย่อมมีความบกพร่องมาก ต้องล่าช้าและเสียเวลาไปมาก ส่วนผู้ที่มีความจำดี สามารถจำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องแม่นยำ ย่อมทำงานนั้น ๆ ได้อย่างรวดเร็วกว่า ประสบความสำเร็จได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นในด้านของการศึกษาเล่าเรียน หรือการประกอบกิจต่าง ๆ ก็ตาม

พระพุทธศาสนากล่าวถึงสิ่งที่จะทำลายประสิทธิภาพในการจำเอาไว้ว่า อสขุณามลามนฺดา แปลว่า มนต์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมถิน^{๔๖} จะเห็นได้ว่า สุภายิตบถนี้เป็นเครื่องเตือนสติแก่บุคคลที่ศึกษาเรียนรู้มนต์หรือแม้กระทั่งวิชาความรู้ใด ๆ ก็ตาม ว่าวิชาความรู้นั้น ๆ จะเสื่อมสิ้นไป เพราะไม่ท่องบ่นสาธยาย แต่จะดำรงคงอยู่ได้โดยไม่เสื่อมสูญไปเพราะการท่องบ่นสาธยาย (คือการท่อง, การสวด)^{๔๗} อย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นการทบทวนวิชาความรู้ที่ได้ยินได้ฟังหรือศึกษาเล่าเรียน

^{๔๔} อกฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๕-๒๒๓/๒๕.

^{๔๕} คณาจารย์เถียงเชิง, **ธรรมศึกษาชั้นโท**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เถียงเชิง, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๓.

^{๔๖} อกฺ.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๓๓.

มาแล้ว ให้คล่องปากขึ้นใจ เรียกว่า ปริจิตา จนเกิดความมั่นคง ไม่หลงลืม เมื่อจะใช้เวลาใดก็สามารถระลึกถึงและนำออกมาใช้ได้ตลอดเวลา

ความเป็นพหุสตุนั้น มีความสำคัญมาก เพราะนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยทั่วไปในระดับโลกิยะแล้ว ย่อมปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติที่ไม่ผิด และเชื่อว่าได้สร้างเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ^{๔๘} อำนวยประโยชน์ในด้านการอบรมจิตให้เข้าถึงธรรมอันประเสริฐ กล่าวคือ โลกุตตรธรรม อีกด้วย โดยช่วยส่งเสริมภูมิปัญญาให้มีกำลังกล้าแข็ง เด็ดเดี่ยว สามารถทำลายอาสวะกิเลสอันยิ่งใหญ่ให้เบาบางและหมดสิ้นไปได้โดยลำดับ

สรุปได้ว่า การที่พระพุทธองค์สอนพระภิกษุสงฆ์ให้พิจารณาบุคคลที่พึงธรรม ว่าพึงแล้วจำได้หรือไม่ นั้น เป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของพระภิกษุสงฆ์ให้มีความสามารถในการทรงจำหรือเก็บรักษาคำสอนที่ดีมีคุณค่าเอาไว้ให้ดำรงอยู่ได้นานต่อไป เพื่อประโยชน์ต่อการนำมาใช้ในอนาคต

๓.๓.๕ การพิจารณาคำสอน

ในขั้นนี้ เป็นการกลั่นกรองความรู้ที่ได้รับมาจากบันทึก ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาบุคคลที่ทรงจำเนื้อความไว้ได้นั้นต่อไป ว่าได้นำคำสอนนั้นมาพิจารณาหรือไม่ นับเป็นขั้นตอนการพัฒนาความสามารถทางปัญญาของพระภิกษุสงฆ์ จากการจำเข้าสู่กระบวนการคิดวิเคราะห์ ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้และเข้าใจได้ละเอียดยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์คำสอน เป็นการพัฒนาปัญญาให้รู้จักคิด หรือให้คิดเป็น โดยนำข้อมูลความรู้จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นหรือได้ยินได้ฟังหรือศึกษาเล่าเรียนมาจากบุคคลทั้งหลายเป็นต้น ซึ่งในที่นี้หมายถึงคำสอนของสัตว์มนุษย์ที่ได้คบหาหรือได้ยินได้ฟัง และทรงจำคำสอนนั้น มาพิจารณาแยกแยะหาเหตุผล เพื่อให้ได้ความรู้ความเข้าใจในคำสอนของท่านอย่างถูกต้องชัดเจน ซึ่งการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โยนิโสมนสิการ

คำว่า โยนิโสมนสิการ นั้น ประกอบด้วยคำสองคำ คือ โยนิโส มาจาก โยนิ แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อูบาย วิธี ทาง, และ มนสิการ หมายถึง การทำในใจ การคิด คำนี้ถึงใส่ใจ พิจารณา ดังนั้น โยนิโสมนสิการ จึงหมายถึง การทำในใจให้แยกคาย หรือ การพิจารณาโดย

^{๔๘} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๑๑๗.

แบบคาย^{๔๙} กล่าวคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกวิธีถูกระบบ พิจารณา ไตร่ตรองสาวไป จนถึงสาเหตุหรือต้นตอของเรื่องที่กำลังคิด คือ คิดถึงรากถึงโคนนั่นเอง แล้วประมวลความคิดรอบ ด้าน จนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่าสิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี เป็นวิธีทางแห่งปัญญา เป็น ธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าวจากภายนอก หรือที่เรียก ปรโตโมสะ อีก ชั้นหนึ่ง กับทั้งเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดชอบหรือ สัมมาทิจิ ซึ่งจะช่วยให้เป็นผู้มีความคิดดี มีเหตุผล และไม่หลงมกมายไปตามกระแสแห่งโลก

เนื่องจากในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น มีทั้งสิ่งที่ถูกและผิด ทั้งดีและไม่ดีปะปนอยู่ ด้วยกันเป็นธรรมดา เรียกว่า โลกธรรม มี ๘ ประการ ได้แก่ มีลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ มีนินทา มีสรรเสริญ มีสุข และทุกข์ หากขาดปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้เห็นความจริงเสียแล้ว ย่อมไม่อาจ แยกแยะได้ว่าสิ่งใดควรหรือไม่ควรอย่างไร หวั่นไหวและหลงเชื่อไปตามกระแสแห่งโลกธรรม เหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมีคำสอนที่เข้ามาเสริมปัญญาในด้านความเชื่อไว้ เพื่อเตือน ไม่ให้ด่วนเชื่ออะไรง่าย ๆ เพียงแต่ได้เห็น ได้ฟัง ได้คิด หรือมีหลักฐานอ้างอิง ตลอดจนบุคคลที่ตน เคารพนับถือก็ตาม ดังพระพุทธานุญาตซึ่งปรากฏหลักฐานอยู่ใน เกสปุตติสูตร^{๕๐} หรือบางทีก็เรียกว่า กาลามสูตร มี ๑๐ ประการ ดังนี้

- ๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
- ๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
- ๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
- ๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- ๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
- ๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান (คาดคะเน)
- ๗) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล (ตรรกะ)
- ๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
- ๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
- ๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อพิจารณาจากพระพุทธานุญาตทั้ง ๑๐ ประการ ดังกล่าวนี เห็นได้ว่า ตั้งแต่ข้อที่ ๑ ถึงข้อ ที่ ๓ เกี่ยวกับความเชื่อตามบุคคลอื่น ที่ได้ยินและปฏิบัติต่อ ๆ กันมา ซึ่งไม่ได้เห็นหรือฟังมาด้วย

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), วิชิตตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๒๕.

^{๕๐} อัง.ดิก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

ตนเองโดยตรง และไม่สามารถค้นหาหลักฐานถึงแหล่งที่มาแห่งความรู้ใด ๆ ได้ เป็นแหล่งความรู้ที่เลื่อนลอย ข้อที่ ๔ เกี่ยวกับความเชื่อตามตำรา ที่นำมาอ้างเป็นหลักฐานเพื่อโน้มน้าวใจให้น่าเชื่อถือตั้งแต่ข้อที่ ๕ ถึงข้อที่ ๘ เกี่ยวกับความเชื่อตามความคิดเห็นส่วนตัว โดยปฏิเสธความรู้จากบุคคลอื่น ข้อที่ ๙ และ ๑๐ เกี่ยวกับความเชื่อเพราะเห็นว่าบุคคลนั้นมีบุคลิกและมีฐานะที่น่าเชื่อถือ ซึ่งทั้งหมดนี้เรียกว่า เสรีภาพในการรับถือธรรมะมาเป็นที่พึงของคน^{๕๐} เสมือนหนึ่งเป็นคำเตือนว่า ยังไม่ควรด่วนเชื่อหรือด่วนปฏิเสธอะไรในทันที เนื่องจากเป็นความคิดแบบสุดโต่ง เป็นมิฉันทิฎฐิ ไม่อาจถือเป็นเกณฑ์ตัดสินความจริงแท้ได้

ทรงแนะนำวิธีการปฏิบัติต่อความรู้เหล่านั้น ด้วยการพิจารณาแยกแยะจนประจักษ์ชัดด้วยตนเองว่า คำสอนนั้นดีหรือไม่ดี เป็นกุศลหรืออกุศล บัณฑิตให้การยกย่องสรรเสริญหรือคำหิติดิเคียน ครั้นเมื่อปฏิบัติตามแล้วจักก่อให้เกิดคุณประโยชน์ หรือนำมาซึ่งทุกข์โทษ เมื่อนั้นจึงตัดสินใจเลือกที่จะละทิ้งหรือนำมาปฏิบัติตาม เพื่อพิสูจน์คำสอนนั้นต่อไป ดังพระพุทธดำรัสที่ทรงตรัสเป็นเชิงแนะนำให้นำไปทดสอบหรือพิสูจน์หาความเป็นจริงให้ประจักษ์แก่ตนเองในตอนท้ายว่า กาลามะทั้งหลาย เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเคียน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละ (ธรรมเหล่านั้น) เสีย ฯ

โยนิโสมนสิการ มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตเป็นอย่างยิ่ง เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างปลอดภัยจากปัญหามาประการได้ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้กำหนดวิธีการแห่งโยนิโสมนสิการไว้ โดยจำแนกไว้เป็น ๑๐ ประการ ดังนี้

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวหาปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสถานะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา

๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นการศึกษาที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสถานะของมันเอง

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเอง ในฐานะที่มันเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ประดุจดังขึ้น จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย

^{๕๐} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), ชุตเพชร, (นนทบุรี : บริษัท อนุรักษ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓.

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ หรือคิดแบบแก้ปัญหาก็เป็นวิธีคิดตามเหตุผล ซึ่งเป็นวิธีแห่งความดับทุกข์ สามารถนำไปใช้แก้ปัญหได้ในทุกเรื่อง

๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถ หรือหลักการกับความมุ่งหมาย เพื่อให้บรรลุผลตรงตามเป้าหมายที่ต้องการ

๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก คือ พิจารณาให้เห็นทั้งคุณหรือด้านดี (อัสสาทะ) โทษหรือด้านเสีย (อาทีนวะ) และการหาทางออก (นิสสรณะ) เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน

๗) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม คือ พิจารณาเกี่ยวกับการใช้สอยหรือบริโภค เพื่อให้เห็นว่าอะไรคือคุณค่าที่จำเป็น อะไรเป็นคุณค่าที่เสริมเข้ามาเพื่อปรนเปรอกิเลส เพื่อให้รู้เท่าทัน และบรรเทาความอยากมี อยากได้

๘) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือเร้าคุณธรรม หรือวิธีคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสัจจกัณฑ์ บรรเทา หรือขัดเกลาคตัณหา ซึ่งนอกจากจะทำให้ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลสแล้ว ยังช่วยส่งเสริมกุศลธรรมในห้วงอกงาม และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะด้วย

๙) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน หรือวิธีคิดแบบมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นการตั้งสติระลึกรู้อย่างเต็มที่อยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น กำลังเป็นไป กำลังรับรู้ หรือกำลังทำอยู่ในปัจจุบันให้ทันทุกขณะ

๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท คือ การคิดแบบแยกองค์ประกอบและแจกแจงให้ครอบคลุมถ้วนทั่วทุกด้าน เช่น ความเป็นจริง องค์ประกอบ ขณะ ลำดับ เงื่อนไข ความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ความเป็นไปได้ เป็นต้น^{๕๒}

วิธีการแห่งโยนิโสมนสิการทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นวิธีคิดแบบต่าง ๆ ที่สามารถนำมาพัฒนาหรือเพิ่มพูนภูมิปัญญาให้มีประสิทธิภาพในการคิดได้อย่างหลากหลายรูปแบบ ช่วยให้การค้นหาความรู้ทั้งหลายได้ง่าย สะดวกรวดเร็ว และตรงต่อความเป็นจริง ซึ่งจัดเป็นความรู้ในขั้น จินตามยปัญญา คือเป็นความรู้ที่เกิดจากการคิดพิจารณา หรือเรียกกันในทางวิชาการว่า ขั้นทฤษฎี ซึ่งจะ เป็นอุปการะต่อการพัฒนาภูมิปัญญาให้ละเอียดยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า การที่พระพุทธองค์ทรงสอนพระภิกษุสงฆ์ให้พิจารณาบุคคลผู้ทรงจำคำสอนนั้น ว่าสามารถพิจารณาคำสอนนั้นได้หรือไม่ วัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาของพระภิกษุ

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๔๐-๑๐๑.

สงฆ์ให้สามารถแยกแยะกลั่นกรองความรู้ที่ได้รับมาจากบัณฑิตว่า สิ่งใดถูก สิ่งใดผิด ดีหรือไม่ดี เหมาะหรือไม่เหมาะ เป็นคุณหรือเป็นโทษ แล้วตัดสินใจเลือก โดยทิ้งสิ่งที่ไม่ดีซึ่งก่อให้เกิดโทษไปเสีย ถือเอาเฉพาะในส่วนที่ดีซึ่งก่อให้เกิดคุณประโยชน์มาปฏิบัติตามเท่านั้น

๓.๓.๖ การปฏิบัติตามคำสอน

ในขั้นนี้ เป็นการพิสูจน์คำสอนที่รับมาจากบัณฑิต ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้บุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจในอรรถและธรรมแล้ว ว่าได้นำความรู้ที่มีอยู่นั้นมาลงมือปฏิบัติหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงสอนให้พิจารณาบุคคลผู้รู้ธรรมนั้นต่อไปว่า ได้นำธรรมที่รู้แล้วนั้นมาปฏิบัติตามสมควรหรือไม่

การที่บุคคลใดฟังคำสอนจากสัตบุรุษแล้ว และสามารถนำมาคิดวิเคราะห์จนเกิดความรู้ความเข้าใจในอรรถธรรมนั้นได้ นับว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีภูมิปัญญาดี มีพัฒนาการทางปัญญาที่ดี ซึ่งเป็นอุปการะต่อการกระทำการต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้ที่เกิดจากการคิดวิเคราะห์ยังเป็นเพียงความรู้ใน ขั้นทฤษฎี หรือ ขั้นจินตตามยปัญญา อาจใช้ได้กับบางเรื่องเท่านั้น ยังไม่ใช่ความรู้ขั้นสูงสุด คือ ขั้นปรมัตถ์ อันเป็นความรู้ที่สามารถเอาชนะกิเลส ตัณหา อุปทานได้อย่างถาวร ซึ่งการจะเข้าถึงความรู้ขั้นสูงสุดได้นั้น ไม่สามารถเข้าถึงได้เพียงลำพังความคิดเท่านั้น แต่จะเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติ ซึ่งเรียกว่า “ธัมมานุสรมปฏิบัติ”

ในขั้นนี้เป็นขั้นลงมือปฏิบัติจริง โดยการนำองค์ความรู้ที่ได้จากทฤษฎีนั้น มาใช้หรือปฏิบัติตามอย่างเหมาะสม เนื่องจากบรรดาความรู้ทั้งหลายที่ได้ยินได้ฟังมาทั้งหมด จะน้อยหรือมากก็ตาม ย่อมไม่เกิดประโยชน์ใด ๆ เพิ่มขึ้นมาอีกเลย ถ้าไม่ได้นำมาปฏิบัติตาม แต่จะเกิดประโยชน์อย่างแท้จริงได้ ต่อเมื่อนำความรู้นั้นมาลงมือปฏิบัติตามเท่านั้น ซึ่งเปรียบได้กับหนูประเภทที่ขูดูด้วยและอาศัยอยู่ในรูนั้นด้วย ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า

บุคคลเปรียบเหมือนหนูขูดูและอยู่ เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เรียนธรรม คือ สุตตะ เกยยะ เวชยาภรณ์ะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธรรม เวทลละ และเขารู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลเปรียบเหมือนหนูขูดู

และอยู่ เป็นอย่างนี้แล เรากล่าวเปรียบบุคคลประเภทนี้ว่า เหมือนหนูขูดรู
และอยู่^{๕๓}

ดังนั้น การนำความรู้ที่ได้ยินได้ฟังและคิดวิเคราะห์แล้วมาปฏิบัติตาม เป็นขั้นตอน
พิสูจน์หรือค้นหาความจริง ด้วยการลงมือปฏิบัติตามคำสอนที่ผ่านการกลั่นกรองมาแล้ว ซึ่งจะต้อง
ปฏิบัติตามอย่างเป็นลำดับขั้นตอน และทุ่มเทกำลังอย่างจริงจัง

สรุปได้ว่า ในขั้นนี้จึงถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญ ที่จะพิสูจน์ว่าผู้สอนเป็นผู้จริงหรือไม่
และคำสอนนั้นจะเป็นคำสอนที่ดีจริงหรือไม่ ซึ่งผู้ปฏิบัติตามจักสามารถวัดผลเชิงประจักษ์ได้ด้วย
ตนเองแบบทันตาเห็น ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติด้วยตนเองนั้นจัดเป็นปัญญาระดับสูงสุดใน
พระพุทธศาสนา เรียกว่า ภาวนามยปัญญา และเป็นคุณสมบัติอันจำเป็นต่อการนำไปเผยแผ่แก่ผู้อื่นอีกด้วย

๓.๓.๓ การเผยแผ่คำสอน

ในขั้นนี้ เป็นการนำผลแห่งการปฏิบัติไปเผยแผ่ เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการคุณที่
ปฏิบัติตามโดยสมควรแก่ธรรมนั้นต่อไปอีกว่า การปฏิบัตินี้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ใครบ้าง
เฉพาะแก่ตนเองฝ่ายเดียว หรือเป็นประโยชน์เฉพาะผู้อื่น หรือเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย

พระพุทธศาสนากล่าวถึงประโยชน์ที่มนุษย์ทุกคนควรประกอบให้เกิดมีขึ้นในตน ๓
อย่าง คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อันสูงสุด และในขณะเดียวกันก็
ให้กระทำประโยชน์ทั้ง ๓ นั้น แก่ผู้อื่นด้วยเมื่อสามารถและมีโอกาส เพื่อที่จะได้รับประโยชน์
เกื้อกูลร่วมกันแก่ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งแก่ตนเองด้วยและแก่บุคคลอื่น ดังพระพุทธรูปที่ทรงตรัสถึง
แนวทางในการปฏิบัติไว้ใน จตุตถนิคคสูตร^{๕๔} ๕ ประการ ว่า

- ๑) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล
- ๒) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ
- ๓) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา
- ๔) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ
- ๕) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และชักชวนผู้อื่นให้ถึง
พร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ

^{๕๓} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๓/๑๖๒-๑๖๓.

^{๕๔} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๒๓.

พิจารณาจากแนวทางปฏิบัติทั้ง ๕ ประการ ดังกล่าวนี จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งหวังเพียงเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคลหรือชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่มุ่งให้เกิดประโยชน์ร่วมกันอย่างทั่วถึง โดยตนเองได้รับประโยชน์ในเบื้องต้นก่อน จากนั้น จึงช่วยทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น ซึ่งจักก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันในสังคมทุกฝ่าย ดังพระพุทธานุญาตที่ทรงตรัสกำชับคณะพระภิกษุธรรมทูตชุดแรกก่อนออกไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์”^{๕๕}

การทำประโยชน์เพื่อเกื้อกูลต่อผู้อื่นนั้น พึงศึกษาเรียนรู้ให้รู้จักและเข้าใจหลักการและวิธีการสื่อสาร เพื่อมิให้เกิดผลเสียตามมาในภายหลัง ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์โดยแท้จริง โดยเฉพาะในด้านของความประพฤติทางกาย ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่มีผลกระทบต่อศรัทธาที่จะยินดีปฏิบัติตาม รวมทั้งในด้านของวาจาเพื่อการสื่อสารให้ได้ผล ตลอดจนความสามารถด้านเทคนิควิธีการสื่อสารให้น่าประทับใจ เมื่อได้ฟังแล้วเข้าใจได้อย่างชัดเจน ชวนให้อยากทำตาม เข้าใจให้แจ่มชัด และสดชื่นร่าเริง ดังพระพุทธานุญาตที่ทรงตรัสว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ สามารถรู้ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ รู้อรุณรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และมีวาจางาม เจริญด้วยคำไพเราะ อันประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ ทั้งชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เข้าใจให้อาหาญแจ่มชัด ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เป็นอย่างนี้แล^{๕๖}

นอกจากนี้ ใน สังคาลกสูตร^{๕๗} แสดงถึงบทบาทหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ที่พึงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลต่อผู้อื่น โดยการอนุเคราะห์คฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนไว้ถึง ๖ ประการ ได้แก่ ๑) ห้ามไม่ให้ทำ ความชั่ว ๒) สอนให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๖) บอกทางสวรรค์ให้ ดังนี้ จะเห็นว่า บทบาทหน้าที่ทั้ง

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๕๖} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๑๔๖-๑๔๘.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

๖ ประการ ดังกล่าวนี้อาจเป็นส่วนเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่นทั้งสิ้น ซึ่งพระภิกษุสงฆ์ควรใส่ใจระลึกไว้เสมอ และพึงปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม

สรุปได้ว่า การนำความรู้ที่ได้มาฝึกอบรมตนนั้น เป็นการปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ตนเอง ส่วนการนำความรู้ที่ได้ไปเผยแผ่หรือขยายแก่บุคคลอื่นให้ได้รับความรู้นั้น เป็นการปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลต่อบุคคลผู้อื่น นับเป็นการพัฒนาด้านภูมิปัญญาในการสื่อความรู้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่นและสังคมต่อไป

๓.๔ สรุป

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดการพัฒนามนุษย์ที่ยั่งยืนนั้น เป็นการยกระดับของชีวิตเพื่อดำรงสถานะให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ส่วนทฤษฎีการพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธธรรม ซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีไม่สืไฟ ทฤษฎีพิน ๓ สาย และทฤษฎีการฝึกม้า ล้วนแสดงถึงการพัฒนาทุกด้านของชีวิต คือ กาย วาจา และใจ ส่วนกระบวนการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ตามหลักปุคคลัญญุตาคือ การพัฒนาด้านปัญญาให้มีสัมมาทิฐิ โดยใช้หลักโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องมือพิจารณาพฤติกรรมของบุคคลต่าง ๆ ไปตามลำดับ ๗ ขั้นตอน คือ ๑.การแสวงหาบัณฑิต ๒.การฟังคำสอน ๓.การเงี่ยโสตฟังคำสอน ๔.การจำคำสอน ๕.การพิจารณาคำสอน ๖.การปฏิบัติตามคำสอน ๗.การเผยแผ่คำสอน ซึ่งเมื่อฝึกอบรมไปตามลำดับดังกล่าวแล้ว ย่อมรู้เข้าใจ และสามารถเกี่ยวข้องปฏิสัมพันธ์กับบุคคลทั้งหลายได้อย่างมีประสิทธิภาพ